

SECTION 5. FINANCE, BANKING, INSURANCE

DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.ECON.3.5.1

5.1 Місце системно важливих банків в сучасній структурі банківської системи України

Як відомо, в Україні сформовано дворівневу щодо управління фінансовими ресурсами банківську систему, перший (верхній) рівень якої займає Центробанк держави – Національний банк України, що відповідає за управління всією грошово-кредитною системою держави. Другий (нижній) рівень банківської системи України формують банківські установи різних форм власності, різної спеціалізації та різного територіального рівня функціонування, які здійснюють банківську діяльність з метою задоволення потреб їх клієнтів (суб'єктів господарювання, населення, держави), а також їх власників та акціонерів. Сьогодні, банківська система України функціонує в умовах різноманітних викликів не тільки фінансово-кризового характеру, що притаманні світовій фінансовій системі, а й викликів, які спричинені війною, що обула розпочата росією 24.02.2022 р. шляхом віроломного вторгнення на територію суверенної України. Звичайно, в цих умовах функціонування банківської системи держави видозмінюється відповідно до загроз та можливостей, які висуває сьогодення воєнного стану, що діє в Україні. При цьому, варто зауважити, що «банківська система загалом стійко відповіла не лише на перші воєнні виклики, зберігши керованість та безперебійність платежів, а й втрималась на довшій дистанції» [116]. Крім того, «розглядаючи фінансову безпеку банківської системи, яка має прямий вплив на розвиток усіх сфер життя суспільства, варто відмітити, що недостатньо надійне функціонування однієї з ланок або учасників цієї системи здатне спричиняти серйозні порушення і деформацію у всій фінансовій сфері та економічній діяльності держави» [117, с.39]. Отже, кількість банків, інститутів другого рівня банківської системи України, за останні роки мала тенденцію до зменшення. Так, аналізуючи цей показник за даними НБУ [118] за період з 01.01.2015 р. по 01.01.2023 р. (табл. 1), бачимо, що він зменшився на 50 банків (від

117 банків до 67). За період війни банківська система України зменшилась за кількістю на 6 банків, з яких:

- три банки, що належали російським акціонерам: Сбербанк, Промінвестбанк, Банк Форвард;

- три вітчизняні банки: Мегабанк; Банк Січ та Ibox Bank.

Дані табл.1 свідчать, що виведення з банківської системи України банківських установ відбувалось впродовж аналізованого періоду щорічно. При цьому, ліквідація проблемних банків, «з одного боку, позитивно впливає на прозорість банківської системи, а з іншого – призводить до погіршення конкурентного середовища та умов надання банківських послуг у зв'язку із суттєвим зменшенням кількості учасників банківського сектору» [119, с.42].

В структурі другого рівня банківської системи України сьогодні виокремлюють такі групи банків:

- банки з державною часткою, кількість яких за аналізований період зменшилась від 6 до 4 (їх частка у загальній кількості банків в середньому дорівнює 6%);

- банки іноземних банківських груп, кількість яких зросла від 15 у 2015 році до 21 у 2021 році. Однак, за період воєнного стану в Україні їх кількість все ж значно зменшилась до 16. Частка таких банків у загальній кількості банків за аналізований період постійно зростала. На 01.01.2023 р. вона зросла порівняно із 01.01.2015 р. від 12,82% до 23,88%, тобто на 11,06 п. п.;

- банки з приватним капіталом, кількість яких за аналізований період зменшилась від 96 до 47 банків, тобто на 49 банківських установ. При цьому їх частка у загальній кількості банків також зменшилась від 82,05% на 01.01.2015 р. до 70,15% на 01.01.2023 р., тобто на 11,9 п. п.

Таблиця 1.

Динаміка кількості банківських установ та структури банківської системи
України на 01.01.2015 р. – 01.01.2023 р.

Кількісне групування банків	На 01.01.								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Всього банків, з них	163	117↓	96↓	82↓	77↓	75↓	73↓	71↓	67↓
- системно важливих банків	9	3↓	*	*	14↑	14	13↓	14↑	15↑
частка системно важливих банків у загальній кількості банків, %	5,52	2,56	*	*	18,18	18,67	17,81	19,72	22,39
- банки з іноземним капіталом, в т.ч.	41	38↓	38	37↓	35↓	33↓	33	30↓	29↓
частка банків з іноземним капіталом у загальній кількості банків, %	25,15	32,48	39,58	45,12	45,45	44,00	45,21	42,25	43,28
зі 100% іноземним капіталом	17	17	18↑	23↑	23	23	23	22↓	21↓
частка банків зі 100% іноземним капіталом у загальній кількості банків, %	10,43	14,53	18,75	28,05	29,87	30,67	31,51	30,99	31,34
- банки з державною часткою	*	6	6	6	5↓	5	5	4↓	4
частка банків з державною часткою у загальній кількості банків, %	*	5,13	6,25	7,32	6,49	6,67	6,85	5,63	5,97
- банки іноземних банківських груп	*	15	15	15	21↑	20↓	21↑	20↓	16↓
частка банків іноземних банківських груп у загальній кількості банків, %	*	12,82	15,63	18,29	27,27	26,67	28,77	28,17	23,88
- банки з приватним капіталом	*	96	75↓	61↓	51↓	50↓	47↓	47	47
частка банків з приватним капіталом у загальній кількості банків, %	*	82,05	78,13	74,39	66,23	66,67	64,38	66,20	70,15

Складено за даними [120]

Відповідно до основних показників діяльності банківської системи, які виокремлює НБУ, серед комерційних банків виділять ще банки з іноземним капіталом, кількість яких в Україні була за період, що аналізується, найбільшою у 2015 році (41 банк, що становило 25,15% загальної кількості комерційних банків). За 2015-2022 рр. кількість таких банків в банківській системі України скоротилась на 12 установ (на 29,3%) і на початок 2023 р. становила 29 установ (21 з яких є банком зі 100% іноземним капіталом). Однак, їх частка у за цей період зросла з 25,15% до 43,28%, тобто на 18,13 п. п.

Варто відмітити, що у ряді нормативних актів міжнародних регуляторних органів та центробанків різних країн, в т. ч. й Національного банку України є уживаним таке поняття, як системно важливий банк. Так, процеси фінансової глобалізації, лібералізації руху капіталів, концентрації та трансформації у банківській сфері, призводять до капіталізації банків та до формування системно важливих банків. Саме системно важливі банки акумулюють значні обсяги активів, капіталу та зобов'язань. Їх діяльність характеризується великим обсягом, різноманітністю та складністю операцій, «системною пов'язаністю та складною заміненістю, а порушення чи диспропорції в їх діяльності можуть призвести до значних збитків у банківській системі та економіки в цілому» [121]. При цьому, вкрай важливим є питання ранжування банківських установ за їх впливом на функціонування банківської системи держави, фінансову безпеку держави загалом. Адже несподівані проблеми платоспроможності банківських установ під час фінансових криз зумовлюють широкомасштабні наслідки в банківській системі держави, які супроводжуються не тільки зменшенням довіри до банків з боку клієнтів, а й погіршенням стану реальної економіки. Для забезпечення уникнення розвитку таких подій, на рівні держави визначаються системно важливі банківські установи, функціонал яких більш ґрунтовно регулюються та контролюється з боку держави. За таких умов, значимість системно важливих банків, наявність проблем у їх функціонуванні, необхідність обґрунтування критеріїв віднесення банків до системно важливих та розроблення спеціальних заходів їх регулювання і нагляду визначають

важливість вирішення цих питань у вітчизняній банківській практиці.

Отже, Національний банк України, з метою збереження фінансової стабільності державі, щороку визначає системно важливі банки, діяльність яких впливає на стабільність усієї банківської системи, та здійснює посилений нагляд за ними. Так, згідно даних табл. 1, кількість системно важливих банків в Україні коливалась від 3 у 2016 році до 15 у 2023 році. При цьому, їх частка у загальній кількості банків банківської системи України зростає за аналізований період від 5,52% до 22,32%, тобто на 16,80 п.п. Так, розглядаючи історичний ракурс визначення НБУ системно важливих банків (табл. 2), можна зробити висновок про те, що найбільша кількість системно важливих банків визначена у 2023 році (15 банків).

Таблиця 2.

Історичні зміни переліку системно важливих банків

Банк	2015 р.	2016 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
ПриватБанк	+	+	+	+	+	+	+
Ощадбанк	+	+	+	+	+	+	+
Укрексімбанк	+	+	+	+	+	+	+
Дельта Банк	+						
Райффайзен Банк	+		+	+	+	+	+
Укрсоцбанк	+		+				
Промінвестбанк	+						
Сбербанк	+						
Укргазбанк			+	+	+	+	+
Альфа-банк			+	+	+	+	
ПУМБ			+	+	+	+	+
Укрсиббанк			+	+	+	+	+
Таскомбанк			+	+	+	+	+
Універсал банк			+	+	+	+	+
Кредобанк			+	+		+	+
ОТП банк			+	+	+	+	+
Південний			+	+	+	+	+
А-Банк				+	+	+	+
Креді Агріколь Банк							+
Сенс банк							+

Складено за даними [122].

З даних табл. 2 також видно, що починаючи з 2015 р., після затвердження

методики визначення системно важливих банків в Україні у 2014 р., до 2023 р. в когорті системно важливих банків є три банківські установи: ПриватБанк, Ощадбанк та Укрексімбанк. Починаючи з 2019 р. системно важливі банки України поповнились ще дев'ятьма банками, які такими визнавались щорічно, включаючи й 2023 р.: Укргазбанк, Альфа-банк, ПУМБ, Укрсиббанк, Таскомбанк, Універсал банк, Кредобанк, ОТП банк, Південний.

Відповідно до пункту 3 розділу X Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368 (зі змінами) [123], на основі значення показника системної важливості банку, визначається категорія системно важливого банку (табл. 3).

Таблиця 3.

Перелік системно важливих банків України на 2023 р.

Категорія	Значення показника системної важливості банку, визначеного під час першого етапу, базисні пункти	Найменування банку
Перший етап визначення системно важливих банків		
I категорія	Менше 500	АТ “ПУМБ”, АТ “УКРСИББАНК”, АТ “ОТП БАНК”, АТ “СЕНС БАНК”
II категорія	Дорівнює або більше 500, але менше 1 500	АТ “Укрексімбанк”, АТ “Ощадбанк”, АБ “УКРГАЗБАНК”, АТ “Райффайзен Банк”, АТ “ТАСКОМБАНК”, АТ “УНІВЕРСАЛ БАНК”
III категорія	Дорівнює або більше 1500	АТ КБ “ПриватБанк”
Другий етап визначення системно важливих банків		
Акціонерний банк “Південний”, АТ “КРЕДОБАНК”, АТ “А-БАНК”, АТ “КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК”		

Джерело сформовано авторами за даними [120].

Дані табл. 3. свідчать, що до найвищої категорії системної важливості віднесено один банк – АТ «КБ ПриватБанк», який володіє найбільшими за

обсягами чистими активами (на 01.01.2023 р. їх вартість становила 549,7 млрд грн); депозитним портфелем 464,9 млрд грн), який включає кошти фізичних осіб на суму 333,9 млрд грн).

Конкурентні позиції, АТ «КБ ПриватБанк» та інших системно важливих банків України представлено в табл. 4.

Таблиця 4.

Конкурентні позиції системно важливих банків України за основними показниками діяльності в 2022 році (млн грн)

Назва системно важливого банку	Чисті активи	Кошти інших банків	Кошти клієнтів			Фінансовий результат
			Всього	Кошти суб'єктів господарювання та інших небанківський установ	Кошти фізичних осіб	
АТ КБ "ПриватБанк"	549674,0	0,3	464871,5	130327,4	333937,1	30198,0
АТ "Ощадбанк"	272190,0	2678,6	231297,5	62415,5	166734,8	638,8
АТ "Укрексімбанк"	236428,8	3643,7	175616,7	92224,6	32699,9	-6850,3
АБ "УКРГАЗБАНК"	131645,9	5568,6	112755,4	79628,0	32128,1	-3861,5
АТ "Райффайзен Банк"	176548,7	2376,1	143520,8	85598,3	57247,8	1572,8
АТ "ТАСКОМБАНК"	29343,9	24872,3	24872,3	13934,4	10937,9	30,9
АТ "УНІВЕРСАЛ БАНК"	86559,2	69316,3	69316,3	20101,8	49214,6	2158,8
АТ "ПУМБ"	111974,2	90165,5	90165,5	52119,2	38046,3	-397,7
АТ "УКРСИББАНК"	108455,1	0	92671,3	56927,0	35735,6	3558,7
АТ "ОТП БАНК"	91005,5	0,2	77619,5	52491,1	25128,4	597,1
АТ "СЕНС БАНК"	75165,5	32,4	61167,7	18180,4	42981,7	-7110,2
АБ "Південний",	45828,4	998,8	35824,5	24413,3	11408,4	389,6
АТ "КРЕДОБАНК"	38970,5	971,6	32820,6	20682,7	12137,9	142,4
АТ "А-БАНК",	17786,7	252,2	14579,8	2726,0	11853,8	202,6
АТ "КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК"	72569,1	4,7	63492,1	48893,6	14598,4	31,2

Складено за даними [120].

За даними табл.4 можна зробити висновок, що станом на кінець 2022 року за розміром усіх показників, що характеризують конкурентні позиції системно важливих банків, найвищі позиції займає АТ «КБ ПриватБанк». Варто відмітити, що частка чистих активів системно важливих банків у загальній їх величині по банківській системі України на 01.01.2023 р. становила 86,84%. Окремі частки

активів системно важливих банків банківської системи України представлено на рис. 1.

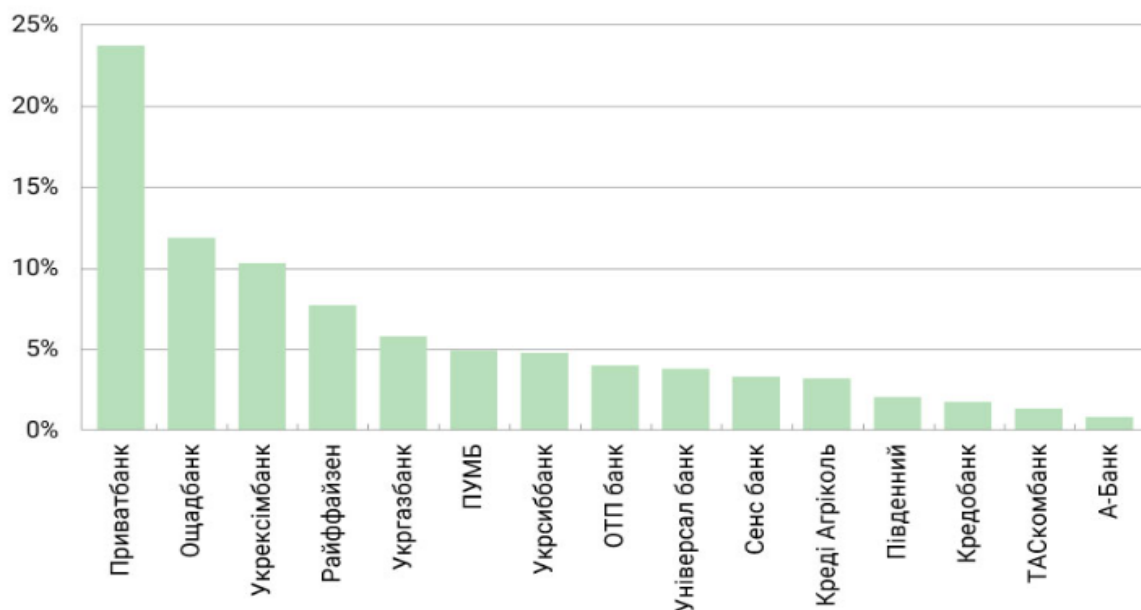

Рисунок 1. Частка чистих активів системно важливих банків на 01.01.2023 р.
Джерело [122].

Частки системно важливих банків банківської системи України за окремими показниками наведено в табл. 5.

Таблиця 5.

Частки системно важливих банків банківської системи України за окремими показниками на 01.01.2021 - 01.01.2023 рр. (%)

Показники	01.01.2021	01.01.2022	Відхилення (+,-)		01.01.2023	Відхилення (+,-)	
			Абсолютне	Пріоритет (спад)		Абсолютне	Пріоритет (спад)
Чисті активи	81,04	80,04	-1	-1,23	90,52	+10,48	+13,09
Кошти клієнтів	83,04	82,34	-0,7	-0,84	91,13	+8,79	+10,68
Кошти суб'єктів господарювання та інших небанківських установ	76,8	75,35	-1,45	-1,89	82,82	+7,47	+9,91
Кошти фізичних осіб	88,93	89,74	+0,81	+0,91	99,01	+9,27	+10,33

Складено за даними [120].

Як свідчать дані табл. 5., частки системно важливих банків банківської системи України за окремими показниками у 2022 р. порівняно із 2021 р. зменшувались (виключенням була частка коштів фізичних осіб, яка зросла з 88,79% до 89,74%). Що ж стосується 2023 р., то частки системно важливих банків банківської системи України за всіма виокремленими показниками в цьому році зросли порівняно з 2022 р.

Варто відмітити, що щороку, починаючи з 2018 року, Національний банк України проводить оцінку стійкості банків. «Оцінка стійкості передбачає оцінку якості активів (asset quality review - AQR), а для найбільших банків ще й стрес-тестування. Результати проведеної оцінки у розрізі банків оприлюднюються наприкінці кожного року» [124]. Як зазначається НБУ, у 2023 р. оцінюватиметься 20 банків, які є лідерами за сукупністю показників обсягу зважених на ризик-активів, депозитів та кредитів фізичних осіб, а саме: АТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Райффайзен Банк», АТ «СЕНС БАНК», АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК», АТ «ПУМБ», АТ «Укрексімбанк», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «ОТП БАНК», АТ «УКРСИББАНК», АТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК», АТ «КРЕДОБАНК», АТ «А-БАНК», АТ «ТАСКОМБАНК», АТ «ПроКредит Банк», АБ «Південний», АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО», АТ «БАНК ВОСТОК», АТ «МТБ БАНК», АТ «ПРАВЕКС БАНК». Сценарії оцінювання (стрес-тестування) розроблено НБУ так, щоб виявити можливий вплив основних ризиків на діяльність банку за його поточного стану.

З метою виявлення залежності банківської системи України від функціонування системно важливих банків визначають показники, які дають можливість охарактеризувати рівень розвитку вітчизняної банківської системи. Такими показниками можуть бути: показник фінансової глибини; рівень розвитку банківської системи характеризується показником рівня кредитної глибини; рівень довіри населення до банківської системи характеризує показник співвідношення коштів клієнтів та ВВП; оцінка ефективності діяльності комерційних банків за банківською системою.